

*Сергєєва Д. Б.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
адвокат
ORCID ID: 0000–0003–1005–7046*

*Попихач Д. К.,
здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0009–0007–6588–7764*

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/74-86>

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШПИГУНСТВА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ В ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Анотація. У статті здійснено аналіз проблемних питань криміналістичної характеристики шпигунства та її структурних елементів.

Метою статті є дослідження та вирішення проблемних питань криміналістичної характеристики шпигунства й обґрунтування її значення для документування в оперативно-розшуковій діяльності та досудовому розслідуванні.

Визначено, що криміналістична характеристика шпигунства – це узагальнена інформаційна модель, що являє собою детальний систематизований опис типових криміналістично значущих ознак шпигунства, яка є необхідною для побудови й перевірки слідчих версій і має суттєве значення для його виявлення, розкриття та розслідування.

Доведено, що криміналістична характеристика шпигунства включає такі структурні елементи: предмет безпосереднього злочинного посягання, спосіб вчинення, типові сліди та відомості про особу злочинця.

Розкрито сутність та значення кожного структурного елементу для оперативно-розшукового та криміналістичного документування шпигунства на досудовому розслідуванні.

Обґрунтовано, що знання структурних елементів криміналістичної характеристики шпигунства (предмет безпосереднього злочинного посягання, спосіб вчинення, типові сліди та відомості про особу злочинця) має важливе значення для документування шпигунства засобами контррозвідувальної, оперативно-розшукової діяльності в ході їх здійснення, а також криміналістичними засобами в ході досудового розслідування. Наголошується, правильне розуміння працівниками оперативно-розшукових (контр-розвідувальних), підрозділів, а також слідчими (детективами) й прокурорами-процесуальними керівниками кримінальних проваджень про шпигунства кожного із елементів криміналістичної характеристики шпигунства в сукупності з розумінням предметом доказування у кримінальному, а також пошу-

ковими ознаками шпигунства, дає можливість ефективно здійснювати відповідно контррозвідальну, оперативно-розшукову діяльності та досудове розслідування.

Ключові слова: шпигунство, документування, криміналістична характеристика, досудове розслідування, оперативно-розшукова діяльність.

Постановка проблеми. Шпигунство (ст. 114 КК України) є одним із найнебезпечніших кримінальних злочинів проти основ національної безпеки України, яке полягає в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства. Особливо небезпечне шпигунство за своїми тяжкими наслідками в умовах воєнного стану. Зважаючи на це важливим є розробка сучасних методик виявлення та документування шпигунства оперативно-розшуковими, криміналістичними та криміналістичними та оперативно-розшуковими засобами. Ефективність виявлення та документування шпигунства багато в чому залежить від правильного розуміння працівниками контррозвідальних та оперативно-розшукових підрозділів, а також слідчих, детективів і прокурорів – процесуальних керівників криміналістичної характеристики шпигунства та її елементів, яка в теорії криміналістики є дискусійною науковою категорією, що потребує подальшої наукової розробки відповідно до сучасних потреб практики.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Зважаючи на актуальність проблемних розслідування шпигунства, окремі її аспекти були предметом дослідження вітчизняних правників, зокрема: О. Ф. Бантишева, І. В. Гори, В. А. Колесника, М. А. Погорецько-

го, О. С., Старенького О. Ю. Татарова, А. М. Черняка, Р. Л. Чорного, О. В. Шамари, Л. І. Щербини та інші. Переважна більшість наукових праць була опублікована у відомчих наукових виданнях з обмеженим доступом. Водночас серед відкритих наукових праць, які присвячені окремим проблемам розслідування шпигунства, слід зазначити такі роботи: О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара (Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)¹, О. А. Чуваков (Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики)², В. О. Ходанович (Окремі питання виявлення у розслідування шпигунства в Україні та ФРН)³, І. В. Діордіца (Поняття та зміст кібершпигунства)⁴, та ін.

Проте питання криміналістичної характеристики шпигунства та її значення для документування в оперативно-розшуковій діяльності і на досудовому розслідуванні в теорії криміналістики, оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу є недостатньо дослідженими.

Метою статті є дослідження та вирішення проблемних питань криміналістичної характеристики шпигунства й обґрунтування її значення для документування в оперативно-розшуковій діяльності та досудовому розслідуванні.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Криміналістична характеристика шпигунства – це узагальнена інформаційна модель, що

¹ О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара, Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): 3-є вид., перероб. та доп. (Луганськ, ТОВ «Віртуальна реальність», 2014) 240.

² О. А. Чуваков, Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики (Одеса, Фенікс, 2017) 62.

³ В. О. Ходанович, Окремі питання виявлення у розслідування шпигунства в Україні та ФРН (2018) 31 *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція* 130–133.

⁴ І. В. Діордіца, Поняття та зміст кібершпигунства (2020) 26 *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* 49–55.

являє собою детальний систематизований опис типових криміналістично значущих ознак шпигунства, яка є необхідною для побудови й перевірки слідчих версій і має суттєве значення для його виявлення, розкриття та розслідування.

В теорії криміналістики є різні підходи до розумінні кількості елементів криміналістичної характеристики та їх змісту¹. На наш погляд, криміналістична характеристика шпигунства включає і себе наступні елементи: предмет безпосереднього злочинного посягання, спосіб вчинення, типові сліди та відомості про особу злочинця.

Перш за все, необхідно зауважити, що предмет безпосереднього злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики не слід ототожнювати з об'єктом шпигунства, який визначається фахівцями з кримінального права як зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека.

Безпосереднім предметом злочинного посягання при вчиненні шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, які матеріалізовані у відповідному документі чи виробі. При цьому немає значення, передаються, наприклад, оригінали (першоджерела) документів, їх копії чи тільки відомості про них.

Відомості, що становлять державну таємницю – це інформація у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України і які рішенням державних експертів з питань таємниць визнано державною таємницею та включено до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ). З момен-

ту опублікування вказаного Зводу (змін до нього) ці відомості підлягають охороні з боку держави як такі, що становлять державну таємницю.

Зовнішньою (матеріальною) ознакою віднесення документа, виробу або іншого матеріального носія інформації до предметів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, є наданий йому гриф секретності – реквізит матеріального носія таємної інформації, який засвідчує ступінь її секретності («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно»). Строк, протягом якого діє рішення про віднесення інформації до державної таємниці, встановлюється Державним експертом з питань таємниць, але не може перевищувати для зазначених видів інформації відповідно 30, 10 і 5 років. Проте після закінчення зазначеного строку його може бути продовжено.

Конкретні види інформації, яка належить до державної таємниці, перелічені у Законі «Про державну таємницю»². Ними є інформація: 1) у сфері оборони; 2) у сфері економіки, науки і техніки; 3) у сфері зовнішніх відносин; 4) у сфері державної безпеки та охорони правопорядку.

Конкретні відомості можуть бути віднесені до державної таємниці за ступенями секретності «особливої важливості», «цілком таємно» та «таємно» лише за умови, що вони належать до зазначених чотирьох категорій і їх розголошення завдаватиме шкоди інтересам національної безпеки України.

Не належить до державної таємниці інформація: про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян; про

¹ Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О В Бишевець, М А Погорецький, Д Б Сергєєва та ін.; за ред. М А Погорецького та Д Б Сергєєвої (Київ, Алерта, 2015) 536.; М А Погорецький, О О Вакулик, Д Б Сергєєва, Розслідування економічних злочинів: навч. посібник. 2-ге вид., пере-роб. та доп. / за ред. М А Погорецького (Київ, ВД «Дакор», 2015) 184.

² Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>> дата звернення 08.05.2023.

стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення; про факти порушень прав і свобод людини і громадянина; про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб; інша інформація, яка відповідно до законів та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, не може бути засекречена. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам такої інформації не може кваліфікуватися як шпигунство.

Відомості у різних сферах, які визнані державною таємницею, конкретизовані у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю. Питання про те, чи становлять ті або інші відомості державну таємницю, у кожному кримінальному провадженні має вирішуватися на підставі висновку експерта.

Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що є міждержавними секретами, але при цьому не становлять державної таємниці України, не створюють підстав для кваліфікації цих дій як шпигунства. Не тягнуть відповідальності за КК України і вчинені на території України передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю іншої країни.

Передача або збирання будь-яких інших відомостей, крім тих, що становлять державну таємницю, у тому числі, в одержанні яких зацікавлена іноземна розвідка (наприклад, відомостей про місткість того чи іншого аеродрому цивільної авіації, про пропускну спроможність того чи іншого напрямку залізниці, про потреби певної галузі народного

господарства у дорогоцінних металах і природних алмазах, про номенклатуру, обсяг і фінансування конкретної операції з експорту, імпорту певних видів сировини і продукції, про науково-технічне співробітництво України з окремою іноземною державою, відомостей про фахівців у галузі військових наук, про систему охорони конкретного військового арсеналу, про виробничу потужність конкретного підприємства з ремонту озброєння тощо) та які, на її погляд, можуть бути придатні для використання на шкоду інтересам України (для вчинення диверсій чи іншого використання в умовах воєнного стану чи в інший особливий період, або для виконання перспективних вербувальних завдань тощо), не містить складу злочину, передбаченого ст. 114 КК України.

Економічні, науково-технічні або інші відомості, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, відомості, що становлять комерційну таємницю, якщо їх збирання або передача спричинили істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності, є предметом злочинного посягання інших кримінальних правопорушень, що кваліфікуються за ст. ст. 330, 381, 231 КК України та не є предметом злочинного посягання при вчиненні шпигунства.

Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики розглядається в широкому розумінні, не лише як спосіб вчинення, але й як спосіб готування до злочину і його приховування. Такий підхід не порушує сенсу його кримінально-правового трактування та вводить в нього елементи, що у своїй сукупності найбільш повно відображають механізм злочину. Так, спосіб вчинення злочину характеризує безпосередньо порядок реалізації злочинного умислу особи, а спосіб приховування характеризує дії особи із забезпечення таємності відповідного злочину та попередження його викриття, і як результат,

притягнення злочинця до кримінальної відповідальності.

Способи вчинення шпигунства не є довільними. Вони визначаються якостями особистості виконавця злочину, особливостями предмета злочинного посягання, умовами зовнішнього середовища, в яких вчиняється злочин та іншими факторами.

Шпигунство вчиняється такими способами: 1) передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Ініціатива збирання чи передачі відповідних відомостей може належати як виконавцю, так і адресату шпигунства.

Таким чином, шпигунство може полягати як у збиранні зазначених відомостей з наступною їх передачею відповідним адресатам, так і лише у збиранні їх з метою такої передачі або тільки в їх передачі.

Збирання зазначених відомостей полягає в їх пошуку і добуванні (шляхом візуального розвідувального спостереження, ознайомлення із документами й виробами, які мають відповідний гриф секретності, вивідування, розвідувального опитування, розвідувального експерименту, підслухування, зняття інформації з каналів зв'язку, проникнення до комп'ютерних систем, виготовлення копій документів, вимагання шляхом шантажу, погроз, обману тощо), придбанні будь-яким способом (таємне чи відкрите викрадення, купівля, обмін документів чи зразків зброї, боєприпасів, макетів секретного об'єкта тощо) з наступним зосередженням їх в одному чи кількох місцях.

В окремих випадках способами збирання відомостей, що становлять державну таємницю, можуть бути „благодійні” акції, спрямовані нібито на виявлення талановитих молодих вчених або на визначення можливих об'єк-

тів інвестицій (опитування, анкетування, конкурси та ін.). Не виключається і такий спосіб, як використання спеціальних космічних (супутникових), повітряних, морських і наземних технічних засобів.

Шпигунство може бути вчинене з використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, шляхом незаконного втручання в роботу автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж, а також шляхом викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Сучасні комп'ютерні розробки дозволяють здійснювати збирання інформації з використанням додатків для розваг, під час використання яких особа без умислу розголошення державної таємниці робить фото чи передає дані про місцезнаходження секретних об'єктів, технологій чи іншу секретну інформацію.

Наприклад, державні служби Японії та США спеціально співпрацюють із розробниками додатку на смартфони Pokemon Go, щоб у такий спосіб дізнатись більше про військові й таємні об'єкти різних країн, адже наявність покемонів змусить користувачів робити фотографії в таких місцях. Збройні сили Ізраїлю заборонили солдатам користуватись додатком Pokemon Go на території військових баз.

Секретна інформація може отримуватись з використанням шкідливого програмного забезпечення, вірусів, троянів, хробаків, які заносяться до комп'ютерів через віддалений доступ або безпосередньо через використання знімних носіїв інформації. Такі програми вражають систему, можуть таємно збирати та передавати інформацію у певне джерело. Наприклад, у 2008 році інформаційні системи Центрального Командування Збройних сил США (CENTCOM) були вражені хробаком Agent.btz (комп'ютерним вірусом). За твердженнями експертів, метою атаки було викрадення важ-

ливої інформації – на той час тривали війни в Іраку та Афганістані. У вересні 2011 року експерти лабораторії Касперського виявили троян Duci, метою якого було викрадення конфіденційної інформації (кібершпигунство).

Якщо особою викрадено з метою передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам предмети, відомості про які становлять державну таємницю (зразки військової зброї, спеціальної техніки, криптографічного чи іншого обладнання, радіоактивні матеріали тощо), або офіційні документи, що знаходяться на державних підприємствах і містять державну таємницю, ці дії, залежно від їх конкретного способу, слід додатково кваліфікувати за відповідними статтями КК України (185–191, 262, 357, 410)¹.

У випадках, коли певні відомості були довірені особі або стали відомі їй під час служби, роботи, спілкування з носіями таких відомостей, які незаконно розголосили їх, або коли особа випадково знайшла чи іншим чином отримала відповідні документи, вироби тощо, потреби в їх збиранні фактично не існує.

Шпигунство у формі збирання відповідної інформації є закінченим злочином з моменту зосередження в будь-якому місці (при особі, в її житлі, у схованці) хоча б частини відповідної інформації за наявності мети передати її відповідній іноземній державі, іноземній організації або їх представникам.

Передача відомостей – це їх усне повідомлення (безпосередньо, засобами радіозв'язку, телекомунікаційними засобами тощо) іноземній державі, іноземній організації, їх представникам, вручення певних документів, виробів чи інших матеріальних носіїв інформації (безпосередньо, через посередників, з використанням тайників, надання пароллю до певного файлу чи ключа, коду доступу до сховища тощо) або їх пересилан-

ня (з використанням поштового, електронного зв'язку, за допомогою тварин тощо).

Так, наприклад, згідно вироку Приморського районного суду м. Одеси від 22.02.2013 № 1522/19686/12, передача інформації що становить державну таємницю в сфері оборони України спецслужбам Республіки Молдова планувалася шляхом пересилання електронною поштою з використанням шифрування електронних документів криптографічним програмним забезпеченням, що надає можливості обмінюватися інформацією, виключаючи вірогідність ознайомлення з даними, що пересилаються, сторонніми особами.

За результатами проведення комп'ютерно-технічної експертизи у цьому ж кримінальному провадженні встановлено, що на флеш-накопичувачі «Team Group SR4 G» виявлені теки (папки) з відсканованими сторінками документів, що містять державну таємницю; тека «Folder Security Personal 3.0», яка містить програму, за допомогою якої можна приховувати файли, папки та диски в системі, робити їх невидимими; тека «Krip» з програмою, яка використовується при шифруванні та розшифровці інформації. У ПЕОМ «ASUS» M51K Series встановлено програмне забезпечення для шифрування інформації «Blowfish Advanced CS» та програмне забезпечення «KGB Spy», програма яка робить знімок екрану щохвилини і реагує на всі події, записуючи скріншоти до лог-файлів програми².

Найрозповсюдженішим є передавання інформації під час особистої зустрічі агента (виконавця, кур'єра) із представником іноземної розвідки. Така зустріч зазвичай є короткочасною й одномоментною та проходить у місцях, де немає камер відеоспостереження. Передання інформації під час офіційних зустрічей проводиться на міжнародних конференціях, конгресах, симпозіумах, виставках,

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> дата звернення 08.05.2023.

² Вирок Приморського районного суду м. Одеса від 22.02.2013 у справі № 1522/19686/12 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/31394828>> дата звернення 08.05.2023.

спортивних змаганнях та інших публічних заходах міжнародного характеру.

Шпигунство у вигляді передачі певних відомостей є закінченим злочином з моменту їх фактичного повідомлення, вручення матеріалів, які їх містять, відправлення адресату чи посереднику, закладення в тайник, передачі предмета, який відкриває доступ до них, – відповідно до обумовленості з адресатом.

Передача іноземній державі певних відомостей передбачає передачу їх не державі як субстанції, а офіційному державному органу, у тому числі розвідувальному.

Слід мати на увазі, що не є шпигунством встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками чи отримання завдання від іноземної розвідки. Якщо особа, отримавши завдання іноземної розвідки, не вчинила ніяких дій і добровільно та остаточно відмовилась від його виконання, то незалежно від того, заявила вона органам державної влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою або не зробила цього, – вона має бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 17 КК України.

Готування до шпигунства може відбуватися шляхом незаконного виготовлення чи придбання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (різноманітних перетворювачів, апаратних, програмно-апаратних засобів тощо) з метою їх використання для збирання відповідної інформації залежно від конкретної спрямованості наміру особи, передачі цих засобів особам, які безпосередньо будуть здійснювати збір та передачу інформації, відкриття банківських рахунків для цих осіб з метою оплати їх послуг або з метою створення враження у останніх про такі оплати в майбутньому.

Якщо ж особа вчинила певні дії, але припинила діяльність (добровільно відмовилась від її продовження) та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено

заподіяння шкоди інтересам України, вона звільняється від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 114 КК України.

Відомості про особу злочинця є важливим аспектом формування тактики та методики розслідування конкретного злочину, що дозволяють висувати версії про спосіб вчинення злочину, сліди, ймовірно залишені злочинцем, предмет безпосереднього злочинного посягання й інші важливі для розслідування обставини кримінального провадження. У структурі криміналістичної характеристики злочинів окремий елемент – «особа злочинця» становить систему ознак, що містить дані демографічного характеру, деякі моральні якості та певні психологічні особливості особи, які пов'язані або мають прояв у злочинному діянні, характеризують його суспільну небезпечність, пояснюють причини його вчинення. Зміст досліджуваних ознак особи злочинця, як окремого елемента криміналістичної характеристики злочину, визначається тією сукупністю якостей та властивостей особи, які є специфічними для злочинців певної категорії.

Суб'єктом вчинення шпигунства є фізична осудна особа, яка досягла 16 річного віку, виключно іноземець або особа без громадянства. Шпигунство, вчинене громадянином України, кваліфікується за ст. 111 КК України «Державна зрада».

Шпигунська діяльність – це, як правило, групова діяльність, яка характеризується певною ієрархічною структурою – організатори, виконавці й пособники. Як правило, організаторами виступають іноземні спецслужби або організації, які є частиною державного апарату іншої країни, або користуються захистом зарубіжних країн. Безпосередніми організаторами шпигунства є насамперед офіцери та співробітники спецслужб зарубіжних країн, виконавцями та пособниками – іноземці та особи без громадянства. В якості виконавців або пособників до злочинної групи для збирання, передачі інформації залучаються й громадяни України.

Так, наприклад, згідно вироку Заводського районного суду м. Миколаєва від 20.11.2012 № 1412/10606/12, невстановлена досудовим розслідуванням особа на ім'я Чжан Юнжи, діючи за завданням спецслужби КНР, вступила в змову з громадянином КНР Шибо, керівником суспільної організації «Українсько-китайський сонет співробітництва», що постійно проживав і навчався в Києві, який, в свою чергу, встановив конфіденційне співробітництво з громадянином України для передачі технічної документації в галузі військового кораблебудування, яка містить інформацію, що становить державну таємницю, за грошову винагороду останньому у сумі 1000 дол. США. Збір інформації громадянином КНР Шибо був виявлений і припинений шляхом проведення ОРЗ «контрольована поставка»¹.

У разі, якщо шпигунство вчинюється групою осіб з розподілом ролей між ними, то закінчений склад злочину матиме місце і в діях особи, яка тільки добуває відповідну інформацію, і в діях особи, яка тільки зберігає її з метою передачі, і в діях особи, яка тільки передає її адресатові. Якщо ж дії групи перервано на стадії передачі інформації адресату шпигунства, третя із вказаних членів групи особа має нести відповідальність за замах на шпигунство, а перші дві — за закінчене шпигунство.

Згідно з міжнародними угодами України в умовах воєнного конфлікту особа із складу збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті, не вважається такою, що займається шпигунством і не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 114 КК, якщо вона: 1) від імені цієї сторони збирає інформацію на території, що контролюється супротивною стороною, але, діючи таким чином, носить формений одяг своїх збройних сил (лазутчик); 2) проживаючи на території, окупованій супротивною стороною, від імені сторони, від якої

вона залежить, збирає на цій території інформацію, що має воєнне значення, але не діє при цьому обманним шляхом або навмисно не вдається до таємних дій; 3) не проживаючи на території, окупованій супротивною стороною, фактично займається на цій території, але її не захоплено до того, як вона знову приєдналась до збройних сил, до яких вона належить.

У шпигунстві доцільно виокремити три групи слідів злочину — матеріальні, ідеальні та електронні сліди.

Типовими матеріальними слідами вчинення шпигунства є наступні: 1) матеріально фіксовані сліди людини (сліди рук, ніг, взуття, тощо); 2) предмети та речі, залишені злочинцем на місці події; 3) документи, 4) сліди на предметах; 5) сліди на злочинцеві; 6) мікросліди; 7) одорологічні сліди; 8) записи з камер відеоспостереження, на яких зафіксовані ознаки зовнішності особи.

Слідами злочину можуть бути також будь-які зміни в речовій обстановці місця злочину, що охоплюють порушення первинного стану, місця знаходження різних об'єктів, що утворюють речове середовище, в якому був вчинений злочин. У шпигунстві такі зміни спостерігаються, наприклад, у разі виявлення зникнення певних документів, їхніх архівів, або зміни їх місця розташування в службовому приміщенні чи кабінеті, на електронному носії. За цих умов необхідно звертати особливу увагу на факти пошкодження замикаючих пристроїв (замків) на входних дверях, шухлядах, сейфах, в яких зберігалися (постійно чи тимчасово) документи, що містили державну таємницю. Інформація про відсутність слідів зламу чи застосування певних інструментів (відмичок) із метою проникнення у певне службове приміщення чи до сейфу має важливе криміналістичне значення, оскільки дає змогу слідчому звузити коло підозрюваних осіб, висунувши версію, що злочин

¹ Вирок Заводського районного суду м. Миколаїв від 20.11.2012 у справі № 1412/10606/12 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/6716659>> дата звернення 08.05.2023.

вчинено особою або групою осіб, які мають законний доступ до приміщення, де зберігаються документи, що містять державну таємницю.

Внаслідок вчинення шпигунства, на місці події можуть бути виявлені традиційні криміналістичні сліди злочинця (рук, слідів рук у рукавичках, ніг, взуття, зубів тощо), сліди-мікрочастки (текстильних волокон, волосся, епітелію шкіри), що локалізуються на столі, поверхнях комп'ютера, на комунікаційних засобах зв'язку, копіювальній техніці, у місцях зберігання документів, що містять державну таємницю (на поверхнях сейфів, шухляд тощо), а також на самих документах. Ці сліди мають стати об'єктами експертних досліджень.

В ході оперативно-розшукових заходів «контрольованої поставки» правоохоронними органами застосовуються спеціальні хімічні речовини (люмінофори), якими позначаються предмети або документи, що плануються до передачі. В результаті передачі матеріального об'єкта, позначеного спеціальною хімічною речовиною (СХР) носія інформації, що містить державну таємницю, СХР можуть бути виявлені у змивах з рук, одягу осіб, причетних до шпигунства, на самих предметах злочинного посягання та на предметах, що контактували з ними (сумка, портфель, копіювальний прилад тощо).

Так, у кримінальному провадженні № 22014140000000070 (справа 466/7825/14-к) шпигуном виявився громадянин РФ. Для виявлення факту злочинної діяльності була реалізована НСРД контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки із застосуванням копії імітаційного макета – розпорядження начальника УСБУ у Львівській області № 206/Т від 29 липня 2014 року про створення оперативної групи для проведення комплексу контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів в зоні АТО з місцем дислокації у м. Сєвєродо-

нецьк Луганської області, для подальшої передачі вказаного документа представникам спецслужб Російської Федерації. Під час зустрічі шпигуна з оперативним працівником СБУ, останній передав йому два примірники імітаційного пакета, після чого шпигун за допомогою СМС повідомив працівника СБУ, який за легендою був співробітником розвідки РФ про отримання інформації. В подальшому підозрюваного затримали з імітаційним пакетом працівники СБУ¹.

Окрему групу слідів, що утворюються під час вчинення шпигунства становлять документи (письмові, фотодокументи, відеодокументи) та інші носії інформації (жорсткі, оптичні диски, флеш-накопичувачі, картки пам'яті тощо), які містять інформацію з обмеженим доступом. Документами-речовими доказами є копії документів, які містять державну таємницю. Поширеною є практика незаконного копіювання документів (внутрішні документи, вхідна або вихідна кореспонденція), які містять професійну державну таємницю за допомогою копіювально-розмножувальних приладів та на цифрові носії (на цифрові фотокамери, смартфони тощо).

Типовими ідеальними слідами шпигунства є: 1) сліди у пам'яті свідків, співучасників злочину про зовнішність злочинців, обставини підготовки, вчинення шпигунства. Найбільш повною та важливою інформацією про особу злочинця та подію злочину володіють свідки, які були залучені до вчинення шпигунства в якості пособників або виконавців, тобто з якими злочинець, на його переконання, встановив конфіденційне співробітництво.

Електронні сліди шпигунства утворюють: 1) електронні доріжки слідів передачі державної таємниці через мережі зв'язку; 2) сліди модифікації інформації, її копіювання, зміни тощо; 3) лог-файли (електронні реєстратори, журнали роботи програм тощо).

¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 11.02.2016 у справі 466/7825/14-к <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/55678408>> дата звернення 08.05.2023.

Електронні сліди – це зафіксовані комп'ютерною системою на матеріальному носії результати відображення реального процесу чи дії комп'ютерної системи, пов'язані із злочинном, у вигляді цифрового образу формальної моделі цього процесу. Ці сліди мають специфічні властивості, зокрема, вони існують на матеріальному носії, але недоступні для безпосереднього сприйняття, лише через програмно-технічні засоби.

Наприклад в кримінальному провадженні № 22018160000000121 працівниками ФСБ було видано підозрюваному флеш-носії інформації чорного кольору «Transcend 32 Gb» серійного номеру B274430481 (зашифрований «контейнер», ключ розшифрування якого знали виключно дві особи, які могли записувати на нього інформацію)»¹.

В ході передачі інформації у вигляді електронних повідомлень утворюється так звана «доріжка електронних слідів», яка являє собою систему утворених елементів у комп'ютерній мережі, що складається з кількох послідовно розташованих у часі та логічно взаємопов'язаних записів щодо проходження комп'ютерної інформації лініями зв'язку й устаткуванням операторів зв'язку від комп'ютера злочинця до комп'ютера іншої особи. Досліджуючи електронні сліди, необхідно звертати увагу на так звані лог-файли (журнали роботи програм), де може зберегтися криміналістично значуща інформація щодо обставин учиненого злочину.

Усі вище перераховані елементи криміналістичної характеристики шпи-

гунства (предмет безпосереднього злочинного посягання, спосіб вчинення, типові сліди та відомості про особу злочинця) використовуються уповноваженими суб'єктами для документування шпигунства як в оперативно-розшуковій діяльності з використанням комплексу оперативно-розшукових заходів², так і на досудовому розслідуванні з використанням комплексу процесуальних засобів (слідчих (розшукових) дій³ та негласних слідчих (розшукових) дій⁴. Важливого значення для документування шпигунства набувають об'єкти контррозвідувального й оперативного пошуку зміст якого становить постійна, активна цілеспрямована пошукова робота, яка являє собою систему розвідувально-пошукових заходів, які здійснюються як особисто суб'єктами пошуку (особистий пошук), так і з залученням до нього відповідних сил і засобів, у тому числі інформаційних систем, відео- та аудіо-запису, кіно- та фотозйомки тощо⁵. Задokumentовані за допомогою комплексу оперативно-розшукових заходів фактичні дані про ознаки шпигунства є результатами (матеріалами) оперативно-розшукової діяльності і відповідно до ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» можуть бути використані у кримінальному процесі відповідно до визначених цією статтею напрямків, та в порядку визначених КПК України, у тому числі й у кримінальному процесуальному доказуванні⁶.

Висновки. На підставі викладеного вважаємо, що криміналістична характе-

¹ Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 08.09.2019 у справі № 522/11208/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83666934>> дата звернення 08.05.2023.

² М А Погорецький, Оперативно-розшукові заходи: проблеми правового регулювання (2007) 14 *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* 135–145.

³ М А Погорецький, Слідчі дії: поняття і класифікація (2008) 1 *Наук. вісник Київського нац. ун-ту внутр. справ* 142–148.

⁴ М А Погорецький, Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні (2013) 1 *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ* 270–277; М А Погорецький, Д Б Сергеева, Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення (2014) 2 *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* 137–141.

⁵ М Погорецький, В Шеломенцев, Пошукові ознаки об'єктів оперативного пошуку: поняття та сутність (2010) 4 (16) *Вісник Акад. управління МВС* 114–121; М Погорецький, В Шеломенцев, Пошук фактичних даних про злочини. *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: у 10 т. Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). / відп. ред. В.В. Коваленко, Є.В. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко (Київ, Атіка, 2010) 750–751

⁶ М Погорецький, В Шеломенцев, Пошукові ознаки М А Погорецький, Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія (Харків, Арсіс, ЛТД, 2007) 576.

ристика шпигунства – це узагальнена інформаційна модель, що являє собою детальний систематизований опис типових криміналістично значущих ознак шпигунства, яка є необхідною для побудови й перевірки слідчих версій і має суттєве значення для його виявлення, розкриття та розслідування.

Криміналістична характеристика шпигунства включає наступні елементи: предмет безпосереднього злочинного посягання, спосіб вчинення, типові сліди та відомості про особу злочинця.

Знання усіх вище зазначених елементів криміналістичної характеристики шпигунства (предмет безпосереднього злочинного посягання, спосіб вчинення, типові сліди та відомості про особу злочинця) має важливе значення для документування шпигунства засобами контр-

розвідувальної, оперативно-розшукової діяльності в ході їх здійснення, а також криміналістичними засобами в ході досудового розслідування. Розуміння працівниками оперативно-розшукових (контррозвідувальних), підрозділів, а також слідчими (детективами) й прокурорами-процесуальними керівниками кримінальних проваджень про шпигунства кожного із елементів криміналістичної характеристики шпигунства в сукупності з розумінням предмету доказування у кримінальному процесі (ст. 91 КПК України), а також пошуковими ознаками шпигунства дає можливість ефективно здійснювати відповідно контррозвідувальну, оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування з документування та доказування шпигунства.

REFERENCES

LIST OF LEGAL DOCUMENTS

LEGISLATION

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> data zvernennia 08.05.2023 [in Ukrainian].
2. Pro derzhavnu taiemnytsiu [On state secrets] Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 № 3855-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>> data zvernennia 08.05.2023 [in Ukrainian].

CASES

3. Vrok Prymorskoho raionnoho sudu m. Odesa vid 22.02.2013 u spravi № 1522/19686/12 [Verdict of the Primorsky District Court of Odesa dated February 22, 2013 in case No. 1522/19686/12] <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/31394828>> data zvernennia 08.05.2023 [in Ukrainian].
4. Vrok Zavodskoho raionnoho sudu m. Mykolaiv vid 20.11.2012 u spravi № 1412/10606/12 [Verdict of the Factory District Court of Mykolaiv dated November 20, 2012 in case No. 1412/10606/12] <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/6716659>> data zvernennia 08.05.2023 [in Ukrainian].
5. Vrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 11.02.2016 u spravi 466/7825/14-k [Verdict of the Shevchenkiv District Court of Lviv dated February 11, 2016 in case 466/7825/14-k] <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/55678408>> data zvernennia 08.05.2023 [in Ukrainian].
6. Ukhvala Prymorskoho raionnoho sumu m. Odesy vid 08.09.2019 u spravi № 522/11208/18 [Resolution of the Primorsky district sum of Odesa dated 09/08/2019 in case No. 522/11208/18] <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83666934>> data zvernennia 08.05.2023 [in Ukrainian].

BIBLIOGRAPHY

AUTHORED BOOKS

7. Bantyshev O F, Shamara O V, *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii)* [Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (problems of qualification)] 3-ie vyd., pererob. ta dop. (Luhansk, TOV «Virtualna realnist», 2014) 240 [in Ukrainian].
8. *Rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv* [Investigation of certain types of crimes] / O V Byshevets, M A Pohoretskyi, D B Serhieieva ta in.; za red. M A Pohoretskoho ta D B Serhieievoi (Kyiv, Alerta, 2015) 536 [in Ukrainian].

9. Pohoretskyi M A, Vakulyk O O, Serhieieva D B, *Rozsliduvannia ekonomichnykh zlochyniv: navch. posibnyk. 2-he vyd., pere-rob. ta dop.* [Investigation of economic crimes: training. manual. 2nd ed., revised. and additional] / za red. M A Pohoretskoho (Kyiv, VD «Dakor», 2015) 184 [in Ukrainian].
10. Pohoretskyi M A, *Funktsionalne pryznachennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu protsesi* [The functional purpose of investigative activity in the criminal process] (Xarkiv, Arsis, LTD, 2007) 576 [in Ukrainian].
11. Pohoretskyi M, Shelomentsev V, *Poshuk faktychnykh danykh pro zlochyny.* Mizhnarodna politseiska entsyklopediia: u 10 t. T. VI: Operatyvno-rozshukova diialnist politsii (militsii) [Search for actual data on crimes. International police encyclopedia: in 10 vols. Vol. VI: Operative and investigative activities of the police (militia)] (Kyiv, Atika, 2010) 750–751 [in Ukrainian].
12. Chuvakov O A, *Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: problemy kryminalno-pravovoi teorii i praktyky* [Crimes against the foundations of national security of Ukraine: problems of criminal law theory and practice] (Odesa, Feniks, 2017) 62 [in Ukrainian].

JOURNAL ARTICLES

13. Diorditsa I V, Poniattia ta zmist kibershpyhunstva [Concept and content of cyberespionage] (2020) 26 *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademii»* 49–55 [in Ukrainian].
14. Khodanovych V O, Okremi pytannia vyivlennia u rozsliduvannia shpyhunstva v Ukraini ta FRN [Separate issues of detection in the investigation of espionage in Ukraine and Germany] (2018) 31 *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurytsprudentsiia* 130–133 [in Ukrainian].
15. Pohoretskyi M A, Operatyvno-rozshukovi zakhody: problemy pravovoho rehuliuвання [Operational investigative measures: problems of legal regulation] (2007) 14 *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)* 135–145 [in Ukrainian].
16. Pohoretskyi M A, Slidchi dii: poniattia i klasyfikatsiia [Investigative actions: concepts and classification] (2008) 1 *Nauk. visnyk Kyivskoho nats. un-tu vnutr. sprav* 142–148 [in Ukrainian].
17. Pohoretskyi M, Shelomentsev V, Poshukovi oznaky ob'ektiv operatyvnogo poshuku: poniattia ta sutnist [Search features of operational search objects: concept and essence] (2010) 4 (16) *Visnyk Akad. upravlinnia MVS* 114–121 [in Ukrainian].
18. Pohoretskyi M A, Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: problemy provadzhennia ta vykorystannia rezul'tativ u dokazuvanni [Secret investigative (search) actions: problems of proceedings and use of results in evidence] (2013) 1 *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav* 270–277 [in Ukrainian].
19. Pohoretskyi M A, Serhieieva D B, Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii ta operatyvno-rozshukovi zakhody: poniattia, sutnist i spivvidnoshennia [Covert investigative (search) actions and operative-search measures: concept, essence and relationship] (2014) 2 *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)* 137–141 [in Ukrainian].

Serhieieva D. B.

*Doctor of Law, Professor,
Honored lawyer of Ukraine,
Professor of the Department of Criminal
Procedure and Forensics
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
attorney*

ORCID ID: 0000-0003-1005-7046

Popykhach D. K.,

*laureate of the department of operative
and investigative activities
National Academy of Internal Affairs*

ORCID ID: 0009-0007-6588-7764

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/74-86>

CRIMINAL CHARACTERISTICS OF ESPIONAGE AND ITS SIGNIFICANCE FOR DOCUMENTATION IN OPERATIVE AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES AND PRE-JUDICIAL INVESTIGATIONS

Abstract. *The article analyzes problematic issues of forensic characterization of espionage and its structural elements.*

The purpose of the article is to research and solve problematic issues of the forensic characterization of espionage and to substantiate its importance for documentation in operational investigative activities and pre-trial investigation.

It was determined that the forensic characteristics of espionage is a generalized information model, which is a detailed systematized description of typical forensically significant signs of espionage, which is necessary for the construction and verification of investigative versions and is essential for its detection, disclosure and investigation.

It has been proven that the forensic characteristics of espionage include the following structural elements: the object of the direct criminal offense, the method of commission, typical traces and information about the identity of the criminal.

The essence and significance of each structural element for operational-investigative and forensic documentation of espionage in a pre-trial investigation is revealed.

It is substantiated that knowledge of the structural elements of the forensic characteristics of espionage (the object of the direct criminal offense, the method of commission, typical traces and information about the identity of the criminal) is important for documenting espionage by means of counter-intelligence, operative and investigative activities in the course of their implementation, as well as by forensic means in the course of pre-trial investigation. It is emphasized that the employees of operative-investigative (counter-intelligence) units, as well as investigators (detectives) and prosecutors-procedural managers of criminal proceedings about espionage have a correct understanding of each of the elements of the forensic characteristics of espionage in combination with an understanding of the subject of evidence in criminal cases, as well as investigative signs espionage, makes it possible to effectively carry out counter-intelligence, operative-search activities and pre-trial investigation, respectively.

Key words: *espionage, documentation, forensic characteristics, pre-trial investigation, investigative activity.*